

Ing. Blažo Mišić - Katušić

Kratak pregled arhitekture Osijeka kroz tri stoljeća

Poslije izгона Turaka iz Osijeka god. 1687. preostale su od turskog Osijeka u glavnom ruševine, jer je varoš u jednom posebnom pljačkaškom napadu popaljena. Od bivših turskih vojnih zgrada preostale su tri zgrade, koje je austrijska vojska popravila i koristila i to: »Grosse Burg Cassern«, »Krankenhaus« i »Offiziers Absteigquartier« (slika 1). Dvije prve zgrade, navodno su ostaci sjedišta zapovjednika turske tvrđave,¹ dok je zgrada označena kao »Offiziers Absteigquartier«, po gruntnovnoj knjizi iz godine 1747., doista preostala turska kuća, u kojoj je u početku stanovao vojni ranarnik.² Kasnije, polovinom 18. st. ta zgrada se pregrađuje za oficirsko konačište (Offiziers Absteigquartier).

Međutim, zbog strateške važnosti Osijeka u daljnjim operacijama protiv Turaka, austrijska vojna uprava pristupa naglo utvrđivanju Osijeka, izgradnjom nove moderne tvrđave, koja će bolje odgovarati savremenim balističkim zahtjevima.

Nacrte za novu osječku tvrđavu izrađuje vojni inženjer Maksimilian de Gosseau (Goso), i godine 1712. počinje izgradnja fortifikacija, a godine 1721. svi su tvrđavski objekti u glavnom bili završeni. Prostorom nova tvrđava obuhvatila je stari turski unutarnji i srednji grad, a preostale turske utvrde pokrili su novi bedemi.³

Nova tvrđava je prema zahtjevima vojne strategije tražila ispred bedema određeni brisani prostor i to, uži prostor na 300 hvati i širi brisani prostor od 600 hvati udaljenosti od tvrđavskih bedema, na istok, zapad i jug. Sa sjevera graničila je rijeka Drava. Zbog te okolnosti preseljena je vanjska varoš turskog Osijeka, koja se je nalazila na jugu tvrđe, na zapad, i tu u današnjoj Šamačkoj i Štrosmajerovoj ulici, te u Podravini osnovala novo naselje, pod nazivom gornja varoš, koja će kasnije postati politički, privredni i kulturni centar cijeloga troimenog Osijeka. Panadjur pak prebačen je na ledinu između tvrđave i gornje varoši.⁴

Iz ovoga treba logično zaključiti, da današnja osječka Tvrđa i kao bivša tvrđava i kao varoš ima vrlo malo vidljivih ostataka iz turskog

ili predturskog vremena. Filibejeva utvrda, na izlazu iz Tvrde u Park kulture, samo je neznatan ostatak bivšeg turskog bedemskog plašta. Cijela Tvrđa, i kao fortifikacija i kao varoš, nastala je planski izgrađena početkom 18. stoljeća i nosi u cijelosti pečat svog baroknog doba. U tlocrtnom rješenju dao je projektant ne samo zadovoljenje vojno-strateških ciljeva, nego donosi i urbanističku koncepciju varoši u tvrđavi.

Projektant u svojoj koncepciji logično i dosljedno provodi principe stroge tvrđavske funkcionalnosti i tome primarnom cilju podčinjava potrebe i razvoj društvenog života u tvrđavi. On društvene funkcije prilagođava općim vojno-strateškim zahtjevima, ali ne zaboravlja, da je i društveni život, jedna vrlo važna komponenta za pravilno funkcioniranje tvrđavskog ambijenta i postizavanje konačnog cilja. Dosljedan svome vremenu, arhitekt Gosseau, ni ovdje u strogoj vojničkoj stvarnosti, ne izostavlja da u urbanističku osnovu unese i estetske momente. Naprotiv, on ih stvara svud, gdje mu se za to ukaže prilika, te na taj način unosi u tu grubu stratešku materijalnost, ljepotu i skladnost cjeline.

Tlocrtno rješenje prikazuje logično postavljen glavni trg, formiran pravilno postavljenom magistralom i dvije poprečne ulice u obliku skoro istostraničnog četverokuta. Njegovo pročelje sa sjeverne strane oblikuje imponantna zgrada bivše glavne komande (Generallatshaus). Sredina trga ukrašena je baroknom kompozicijom kužnog kipa (Pestsäule), dok su desno i lijevo od kipa, u srazmjernoj udaljenosti postavljena dva vodovodna bazena, izrađena iz crvenog kamena u baroknim oblicima. U sva četiri ugla trga po jedna pumpa, izrađena od istog kamena, upotpunjavavale su vodovodni uređaj ove tvrđavske varoši, već u 18. stoljeću. Oko trga su izgrađene najznačajnije javne zgrade i time je ovaj glavni trg, urbanistički ispravno, istaknut kao centar svih političkih, kulturnih i društvenih manifestacija.

Stotinjak metara zapadno od glavnog trga nalazila se je porušena Kasim-pašina džamija, na čijim temeljima Jezuiti podižu župnu crkvu. Barokni graditelj uočava i ovaj momenat, te u svojoj urbanističkoj osnovi, za ovako masovno frekventiran objekt, formira po dimenzijama skroman trouglasti Trg Jurja Križanića. Glavna ulica (Hauptasse), danas ulica Franje Kuhača, usmjerena je u pravcu istok-zapad sa svrhom, da veže Tvrđu sa gornjom i donjom varoši. Široka transverzalna ulica, danas Stanivukovićeve, imala je veliku opskrbnu vrijednost. Ona je vezala kroz Novu kapiju (Neuthor) majure, koji su se nalazili na jugu tvrđave, sa svim vojnim opskrbnim skladištima, i dalje, kroz Vodena vrata (Wasserthor) vodila na Dravu. Ostale ulice formiraju prilično pravilna gradilišta, dok se periferne ulice povijaju i prilagođuju tvrđavskim obranbenim objektima.

Kako je iz tlocrta vidljivo, graditelj je smišljeno i dosljedno obuhvatio sve životne manifestacije ove male tvrđavske varoši i predvidio i odredio svakoj potreban prostor. Potom je ovo malo životno jezgro obuhvatio masivnim bedemima, sa osam ugaonih bastiona, međusobno povezanih sa naizmjenično isturenim »vučjim zubima« (njem. die Flesche). Sav ovaj obrambeni sistem izgrađen je od pečene opeke, kao goli zid (Rohbau), sa profiliranim vijencima i skladno oblikovanim kapijama. Opekasta boja tvrđavskog зида, razlika u visinama pojedinih fortifikacijskih objekata i vegetacija na tvrđavskim bedemima, davalo je ovom

objektu skladnu i romantičnu siluetu, pa je vječna šteta, da je početkom ovog stoljeća veći dio tvrđavskih postrojenja porušen.

U prikazivanju pojedinih objekata iz 18. st. treba istaći kao najmarkatniju i najimpozantniju zgradu glavne komande (Generallatshaus), koja je kasnije pretvorena u kasarnu (Generallatskasserne), a građena je 1726. god. Prizemlje je podijeljeno horizontalno i djeluje masivno, dok su I. i II. kat polupilasterima vertikalno podijeljeni u polja sa uokvirenim prozorima. Vijenac iznad I. kata je snažno istaknut i naglašen iz razloga, što je ova zgrada prvotno bila izgrađena na jedan kat, a tek kasnije general Petraš nadoziđuje drugi kat. Zgrada daje na prvi pogled utisak stroge renesanse, ali valoviti vijenci, te obrada i naglašenost glavnog ulaza odaje baroknog graditelja. Portal je smješten u sredinu zgrade i predstavlja privlačnu točku fasadne plohe. Sa svake strane ulaznih vrata postavljena su na visokom postolju po dva okrugla kamena stuba sa rimskim kapitelima, na kojima počiva kamena ploča balkona. U sredini balkon podržava ukrašena konzola, koja je ujedno i zaglavni kamen polukružnog luka nad ulazom. Sa obje strane ulaza, iza stubova, izdižu se iz podnožja dva titana, koji povijajući se oko ulaznog luka, leđima poduhvataju balkonsku ploču i simboliziraju snagu, koja nosi teret balkona. Ograda balkona je barokno oblikovana balustrada, međusobno povezana gornjom pokrovnom kamenom pločom.⁵ Slika 2, koja prikazuje ovu čeonu zgradu glavnog trga, snimljena je osamdesetih godina prošlog stoljeća, pa se na njoj vidi još opločenje trga, koje danas već ne postoji, nego je tendencija, da se ovaj stari trg pretvori u park, što bi bilo pogrešno.

Sredina glavnog trga u Tvrđi ukrašena je vrlo skladnom baroknom kompozicijom od kamena pješčara, podignuta 1729.—30. god. (slika 3). Udova generala Petraša podiže ovaj spomenik u ime zavjeta protiv kuge, koja se tih godina pojavljuje i hara po Slavoniji i Osijeku. Slika 4 daje tlocrtno rješenje ovog kipa i djelomično visinski profil. Spomenik je postavljen na široku kvadratičnu bazu, koja se u stepenima suzuje i na visini od 1 metra daje platformu za glavni postament, koji ima oblik valjka, visokog oko 3,50 metra. Postament ima tri osnovna oblika. Donji dio je valjak, proširen radijalno isturenim stopama u četiri ugla stepeništa, pa se u gornjem dijelu u profiliranom vijencu suzuje i prelazi u srednji dio postamenta, čisti valjak. Donji dio valjka ukrašen je akan-tusovim listovima, a u gornjem dijelu granama i plodovima grožđa i jabuka. Na sve četiri isturene stope donjeg dijela postamenta postavljene su prislonjene konzole u obliku spuževa, koje podržavaju analogno isturene ploče bogato oblikovanog vijenca, kao sastavnog oblika gornjeg dijela ovog postamenta. U sva četiri ugla, na isturene ploče vijenca montirana je po jedna skulptura, sveca zaštitnika, u prirodnoj veličini, dok je na čeonj strani, koja je okrenuta prema sjeveru, između dva kipa svetaca, u ležećem stavu postavljena skulptura sv. Rozalije, zaštitnice od kuge. Četiri plohe na valjku postamenta, između prislonjenih konzola, iskorišćene su za napise ovog zavjetnog spomenika. Gornji dio ove barokne kompozicije sačinjava četiri metra visoki, okrugli stub, koji izlazi iz cilindričnog, a horizontalno profiliranog podnožja, i završava sa rimskom glavicom. Glavica je konačno nosilac završne kompozicije sv. Trojstva. U oblacima, kroz koje proviruju glave anđela, izdignuta je figura

boga oca i sina, a nad njima je duh sveti, koji je kao i aureola oblikovan u metalu i pozlaćen.⁵

Donje četiri skulpture, koje su postavljene na četiri ugla početnih stepenica, nisu iskonski sastavni dijelovi ovog spomenika. Kako je naknadno po spisima ustanovljeno, ovi su sveci tek godine 1784. naknadno ovamo montirani, dok su ranije ukrašavali Valpovačku i Novogradsku kapiju.⁶ Ovim naknadnim ubacivanjem četiri skulpture u bazu spomenika, poremećena je vitkost kompozicije, koju joj je umjetnik iskonski namijenio.

U planskoj izgradnji osječke tvrđave bilo je predviđeno i uređenje vodovoda i kanalizacije, i ona je doista izvedena u drugoj polovini 18. st. Osijek se time može podičiti, da je prvi od svih gradova Hrvatske i Slavonije već u 18. st. imao vodovod i kanalizaciju, javnog karaktera. Vodovodni uređaj se sastojao iz pumpnog postrojenja na Dravi, koje crpi vodu iz Drave i tlačnom pumpom tjera vodu u dva povećana bazena i četiri pumpe smještene na Glavnom trgu. U bazenima je voda permanentno curila, dok su javne pumpe bile providene sa gvozdenim ručkama za pumpanje.⁷

Spomenuti javni vodovodni bazeni nalaze se na trgu, desno i lijevo od opisanog kužnog kipa (slika 5). Bazeni su izrađeni od crvenkastog kamena, u obliku pravilnog četverokuta, sa konvenksno izbočenim polukružnim stranicama. Dno bazena je podignuto 17 cm od terena i počiva na kamenoj ploči, koja se izvan ograde bazena proširuje za 35 cm i tako izvana formira kamenu stepenicu za prilaz bazenu. Tlocrtni oblik i vanjska obrada je čisto barokna. U sredini bazena je postavljen kameni stub, četvrtastog oblika, sa vertikalnim lizenama, završnim vijencem i kapom. Kroz stub je provučena vodovodna cijev, koja u određenoj visini, sa dvije strane izlazi iz stuba i toči vodu u bazen.

Interesantna je konstrukcija i obrada kamena kod ovih bazena. Stranice bazena su visoke 114 cm, računajući od stepenice, a debele su gore 15 cm, a dolje oko 20 cm sa jačim profilacijama. Svaka polukružna izbočena stranica izrađena je od dva komada, što znači, da je za jednu polukružnu stranicu trebalo izdubiti i obraditi 2 velika kamena bloka, svaki od najmanje 1 i pol kubika zapremine. Ograda je sastavljena od ukupno 12 komada, koji su međusobno vezani na pero i žljeb, a spojnice ispunjene nepropustivom masom. Ovaj vodovodni uređaj izgrađen je i postavljen godine 1761. kako to stoji uklesano na kamenim stubovima bazena.

Od karakterističnih zgrada za arhitekturu baroknog doba treba prikazati zgradu Glavne straže, koja je izgrađena 1709. g. i smještena na sjevero-zapadni ugao trga (slika 6). Prizemlje rusticirano, sa jakim zidanim stupovima, istaknutim na ulicu u prolazni trijem, odaje masivnu zgradu, koja je namijenjena vojnim ciljevima, a predimenzionirani zidovi treba da dadu zaštitu i sklonište u borbi. Katna fasada podijeljena je pilasterima vertikalno u polja sa uokvirenim prozorima. Pilastri, svojim glavama ulaze u profilaciju glavnog vijenca, a iz strmog nagiba krova sa fasadne strane izdiže se četvrtast toranj, visok oko 4 m, koji završava u četvrtastoj ograđenoj platformi, za obilazak stražara. Iz sredine platforme izlazi okrugao tornjić, kao osmatračnica, sa otvorima na tri strane, a pokriven je limenom kupolom maursko-venecijanskog oblika.

Na jugo-istočnom uglu ovog trga podignuta je 1702. god. katnica za Komoru, Gradsko poglavarstvo i policiju.⁷ Zgrada zauzima četiri frontalna trakta sa unutrašnjim četvrtastim svjetlarnikom. Prizemlje, horizontalnom razdiobom pročelja, djeluje masivno, dok je kat vertikalno podijeljen u polja sa vrlo skromnom ornamentikom. Krov je visok, sa poluskošenim zabatom na glavnu ulicu. Naročito je ukusno naglašen ulaz u zgradu, što je karakteristično za sve barokne zgrade. Portal formiraju dva zidana stuba, međusobno i sa zidom povezani eliptičnim lucima, koji zatvaraju svod za podržavanje balkona u prvom katu (slika 7). Nažalost, nije se sačuvala originalna ograda balkona, (postojeća je secesija iz 20. st.), ali su još sačuvani sa strana ulaza uzidani željezni kraci plinskih svjetiljki, iz osamdesetih godina prošlog stoljeća. U ovoj zgradi smješten je Muzej Slavonije.

Sjevero-istočni ugao trga ostao je neizgrađen do potkraj prošlog stoljeća, kada je ovo zemljište ustupljeno za gradnju nove gimnazije. Poznati arhitekt onog doba Herman Bollé dobio je na natječaju prvu nagradu za projekt gimnazijske zgrade, koja je nažalost projektirana i izvedena u klasicističkom stilu i time unijela u ovaj barokni štimung izvjesnu disharmoniju.

Na trgu Jurja Križanića (prije Crkveni trg) sa frontom na trg stoji barokna građevina župne crkve sv. Mihajla, podignuta god. 1725—48. (slika 8). Crkva je podignuta na mjestu porušene Kasim-pašine džamije,⁸ a tlocrtno rješenje daje jednobrodnu crkvu sa dva tornja u pročelju. Građevina ima tri ulaza sa strane trga, do kojih vode četiri stepenice, a srednji ulaz je veći od ostala dva i ornamentno jače naglašen. Pročelje je polupilasterima podijeljeno u pet ploha t. j. dva tornja i trodjelni zabat, karakterističan za barok (Fenstergiebel). Cijela fasada je istaknutim glavnim vijence mpodijeljena u dva dijela, i to u donji masivni dio i gornji raščlanjeni dio, u kome se ističe skladno oblikovani zabatni zid, naslonjen na oba tornja. Tornjevi su kvadratnog oblika, oivičeni polupilasterima kroz cijelu visinu, sve do glavnog vijenca, čime je pojačana njihov vitkost. Oba tornja, su pokrivena limenim lukovičastim kupolama, koje se u elegantno moderliranom konkavu uzdižu do jabuke, na koju je montiran metalni križ. Visina ovih tornjeva dominira cijelom Tvrdom i daje tvrđavskoj silhueti skladan kontrast.⁵

Pred crkvom je kip sv. Ivana Nepomuka, izrađen kao i ograda od kamena, ali bez naročite umjetničke vrijednosti. Desno od crkve nalazi se stari isusovački samostan, građen, kako to na kamenom portalu uklesano stoji, godine 1719., dakle prije nego je podignuta crkva. Zgrada ima prizemlje i kat, a konstruktivno i oblikovno odaje tipičnu građevinu 18. st. U ostalom sa obe strane ove male uličice, između dva spomenuta trga, nižu se zgrade istog baroknog stila, a ulica je i danas još popločena starom kaldrmom od kamena lomljenjaka, sa rigolom za odvodnju kišnice po sredini ulice.

Na uglu male bolničke uličice i glavne ulice Franje Kuhača svratit će pažnju promatrača ugaona stambena katnica iz 18. st. (slika 9). Raspored i oblik prozora, visoki krov i poluskošeni zabatni zid na malu bolničku uličicu, a naročito ugaona udubina (niša) u zidu sa kipom sveca zaštitnika, daje lijepu i ugodnu zaokruženost ovog malog objekta.

Daljnji pogled niž Kuhačevu ulicu prikazuje red što javnih, što privatnih zgrada iz 18. stoljeća (slika 10), koje, kako se vidi i do danas zadržase svoje izvorne oblike: elegantno zasvedene kapije, sa svodovima u prizemlju, pravilna raspodjela fasada sa uokvirenim prozorima, valoviti vijenci i visoki krovovi. Iako ove zapuštene i trošne fasade danas odišu sa puno tuge i melankoličnosti, nekad u doba punog života, Tvrđa je imala oko 14 gostionica, a pjesma se orila po svim uglovima.

Stanivukovićeva ulica je najšira ulica u Tvrđi. Kako se je u 18. st. zvala, nije se moglo ustanoviti, ali je bila vrlo važna prometna arterija za vojnu opskrbu. Sve zgrade u toj ulici, osim zgrade gimnazije, koja je podignuta osamdesetih godina prošlog stoljeća, potječu iz 18. st. (slika 11). Slika je snimljena 1880. god., ali se može mirne savjesti ustvrditi, da su se u toj ulici izmijenili samo natpisi starih trgovina, a zidne željezne krake uličnog osvjetljenja zamijenila je električna. Sve ostalo postoji i danas, istina u trošnom stanju, ali postoji. U ulici se ističe barokno pročelje franjevačke crkve, nepravilnog oblika i jednostavnih ukrasa. Trokut nad ulazom je otupljen, a lukovi prozora i udubina predstavljaju nekoliko varijacija. Iznad glavnog vijenca izdiže se zabatni zid, oivičen savijenim vijencem, a sredina mu je završena malim trokutom, koji nosi metalni križ.⁵⁸ Na ovom mjestu stajala je u tursko doba Sulejman-kanova džamija, koju su franjevci odmah nakon izгона Turaka 1687. god. preuzeli, a već god. 1709. počeli zidati sadašnju crkvu i dovršili je 1732.⁹ Na crkvu se naslanja zgrada stare oružane, koju su franjevci poslije prvog svjetskog rata dobili u zamjenu za svoj stari samostan, izgrađen u Fakultetskoj ulici, a koji je vojna vlast upotrebila za svoje svrhe.

Od crkve na ovamo protežu se nizovi privatnih stambenih kuća, koje po svojim vanjskim oblicima zgrade, a isto tako i po sitnim detaljima ukazuju na svoje barokno porijeklo. Naročito je interesantno opaziti izvedbu i oblikovanje dimnjačkih glava na ovim kućama.

Ovaj prikaz bio bi mnogo potpuniji, kad bi se ovim ilustracijama dodale i pojedine vojne zgrade i skupine. Međutim i ovo što je prikazano jasno potvrđuje, da je osječka Tvrđa, kao varoš, već u 18. stoljeću bila potpuno izgrađena. Ona je kroz stotinu godina bila sjedište vojne i civilne vlasti i nije se nikada razvijala stihijski. Ona je planski smišljen i izgrađen urbani kompleks, gdje su kod donošenja tvrđavskog plana, donešena i sva potrebna urbana rješenja buduće varoši. Ovo je bilo tim lakše provedivo, što je ujedno sa gradnjom tvrđave, vojna i civilna vlast izgradila i sve potrebne objekte za svoju administraciju, a to je obuhvatilo oko polovinu varoškog prostora. Ostala gradilišta, njih oko 90, pokupovali su privatnici — razni službenici, trgovci ili zanatlije — koji su poslovno bili povezani za rad i život u tvrđavi, i izgradili sebi kuće. Gruntovna knjiga iz godine 1747.¹⁰ ima devedeset privatnih kuća u tvrđi, sa točnim granicama posjeda i imenima vlasnika. Prema tome ovo je dokaz, da je tvrđa u to doba bila potpuno izgrađena, a to je pozitivno djelovalo na njezinu cjelovitost. Osim spomenute dvije klasicističke zgrade gimnazija iz 19. stoljeća, tvrđava u arhitektonskom pogledu čini jednu harmoničnu cjelinu.

Gornja i donja varoš, koje se početkom 18. st. tek naseljavaju, razvijaju se samoinicijativno, bez kakve naročite suradnje ili pomoći vlasti. Zbog toga i barokni stil 18. st. tu nije tako kompaktan kao u Tvrđi.

nego se pojavljuje pojedinačno u privatnim ili sakralnim objektima ili skupinama. Međutim i ove dvije varoši, koje tek nastaju, ne izgrađuju se stihijski. Iako se zapaža, da prva naseljavanja privlači rijeka Drava, razvoj ovih varoši u 18. st. kako to svjedoče trgovi i rasplet ulica, vršen je po izvjesnom smišljenom planu baroknog graditelja.

Donja varoš u 18. st. počinje na trgu sv. Roka (slika 12). Ovaj prostran i ravan trg formiran je od pet ulica, a obilježen sa tri markantna objekta. Sa zapadne strane, na ulazu ulice iz Tvrđe podignut je na visokoj kamenoj kolumni kip Marije, sa licem na trg. Sa istočne strane, između ulica Stankovića i Bratstva i jedinstva, stoji barokna kapela sv. Roka, izgrađena god. 1744. (napis uklesan nad ulazom). Pročelje crkvice gleda na trg, jednostavno je, markirano sa dva rubna polupilastera do glavnog vijenca, nad kojim je vijencima ukrašen zabatni zid, koji u savijenim stranama pokriva krovni trokut. Iza zabata izdiže se vitak drveni toranj sa složenom lukovičastom kupolom, pokrivenom limom. Treći objekt, koji krasi ovaj trg sa sjeverne strane je uglovna zgrada bivšeg osječkog kazandžije Ignjata Kragujevića, izgrađena vjerojatno polovicom 18. st. Veliki zabatni trokut, okrenut na trg, počiva na četiri kratka, zidana stuba, koji su sprijeda povezani korpastim lucima, a straga vežu se sa kućnim zidovima polukružnim lucima. Postamenti stubova su kameni, snažni i četvrtasti, stopa luka također, dok je trup (Schaft) stuba kratak i okrugao. Interesantno je kod ovog objekta, da otvoreni kućni trijem ima goli drveni grednik, što je u to doba rijetkost.

Ovaj ravan i prostran trg, izrazito barokne urbanističke koncepcije, predstavljao je u ono doba centar varoškog zbivanja. U sklopu ulica, koje sve nose značajne nazive kao Gospodski sokak, Sokak sv. Roka, pa Vladičina ulica, poslije Biskupska ulica i t. d. jasno ukazuju na to, da je ovaj trg imao u blizini najznačajnije privatne i sakralne zgrade i bio najotmjeniji dio varoši. Nažalost, uslijed kasnijih političkih i privrednih zbivanja, krenuo je razvoj donje varoši drugim smjerom i stvorio novi centar sa trgovm Vladimira Nazora, a ovaj stari prostrani trg ostao je do danas napušten, sa starom kamenom kaldrmom i tri svoja arhitektonska ukrasa.

Od sakralnih zgrada baroka u donjoj varoši treba spomenuti pravoslavnu crkvu u bivšoj Vladičinoj ulici (danas Stankovićeve), podignuta godine 1746.—50. Crkva je bila jednobrodna, sa tornjem nad ulazom, koji se dizao dva kata visoko i završavao produljenom lukovičastom kupolom sa laternom.⁵ Ova je crkva u početku rata porušena, a sačuvala se samo ograda sa zidanim stubovima, između kojih je željezna rešetka od kovanog željeza u vidu pobodenih kopalja. Glavna ulazna dvokrilna i obadvoja prostrana pješačka vrata imaju iznad vezne priječke vrlo ukusno modelirane polukružne korone od kovanog željeza. Po obliku ukrasa daje se zaključiti, da je ova ograda djelo iz početka 19. st.

Donjogradska katolička župna crkva spada među najljepše naše barokne crkve u Osijeku. Građena je god. 1758—60.¹² Nad ulazom u crkvu diže se toranj na dva kata, koji sa ulazom čini cjelinu od tri dijela. Stubovi, polupilastri, vijenci i volute opetuju se u svakom dijelu. Toranj završava trbušastim krovom, na kojem je laterna, a koja je po svom obliku opetovanje prizemlja i katova.⁵

Od profanih zgrada interesatna je još prizemnica, na uglu Miljanovićeve ulice i Dravske obale, poznata po topovskoj cijevi, koja je na uglu ukopana u zemlju. Kada je naime austrijski general Uchatius oko polovine 19. st. pronašao bolju i jeftiniju leguru za topove, a time u vezi i novu konstrukciju topova, odbacila je vojna vlast sve stare topove i uvela nove. Cijevi tih odbačenih starih topova nalaze se ponegdje kao ukrasi ulaznih kapija, a nekolicina ih je na dravskom pristaništu ukopana za vezanje brodova. Spomenuta kuća potječe iz god. 1791., po napisu sa dvorišta, građena na koljeno, ima zasvedene ulaze i naročito ukusno izvedene prozorske rešetke od kovanog željeza (slika 13). U pojedinim odjeljenjima, a posebno u ugaonoj sobi postoje i danas još slikani stropovi.

Suprotno od donje varoši, koja se kao varoš imućnih trgovaca i obrtnika samostalno razvija i tako ostavlja vidnih dokaza svoje građevinske djelatnosti u 18. st. gornja varoš početkom stoljeća tek naseljava Šamačku i Dugu (Štrosmajerovu) ulicu, te Podravinu (obalu). Južno od Kapucinske ulice (Bulevar JNA.) bile su livade, a na mjestu današnjeg bloka zgrada između ulica Bulevara JNA., Augusta Cesarca, Jože Vlahovića i ulice Republike, nalazilo se u 18. st. imanje austrijskog časnika Eggendorfa. Ovaj časnik, da bi doveo redovnike Kapucine u Osijek, daruje im cijelo ovo imanje, zajedno sa gospodarskim zgradama na imanju. Darovnica je izvršena u Budimu 27. IX. 1703.¹³ Kapucinski red iz Budima preuzeo je ovo imanje u Osijeku 30. IX. 1703. i u prvo vrijeme stanuje u gospodarskoj zgradi, a u razdoblju od 1705. do 1710. god. izgrađuje samostan, dok crkvu podižu tek god. 1723—27. Pročelje ove barokne crkve okrenuto je u glavnu ulicu, ali je kasnijom regulacijom ostalo uvučeno od ulice za oko petnaest metara, tako da vezu sa ulicom vrši zidana ograda sa gvozdenim rešetkama i ulazni otvor sa dvije skulpture. Samo pročelje je vrlo jednostavno, visok zabat, bez ornamenata, sa nekoliko otvora, djeluje kao zidana kulisa. Jedina privlačna tačka je kameni portal, nad kojim je montiran grb porodice generala Petraša, kao velikog donatora crkve. God 1751. u požaru je izgorio toranj, a zvona se srušila u crkvu. Crkva je popravljena, ali novi toranj nije više podizan, nego je mjesto njega nad svetištem podignut mali drveni tornjić, pokriven i obložen šindrom (slika 14). Ova mala kampanila nad svetištem kapucinske crkve iz 18. stoljeća, u poredbi sa impozantnim masivom tornja pseudogotičke katedrale predoduje dva arhitektonska izraza istog predmeta u dva stoljeća.

Prema nacrtima iz 18. st. današnji trg Slobode protezao se sve do ulice Republike. Kapucinska crkva je bila na trgu, a preko trga na zapad župna crkva (danas katedrala) i oko nje groblje. Tek kasnije u 19. stoljeću, izgradnjom županijske zgrade dolazi do regulacije današnje ulice Augusta Cesarca, koja se ranije zvala Volovski sokak (Ochsengasse), i formira se trokutasti trg, kakav je oblik sačuvao do danas. Od trga vodi kratka Ribarska ulica na Dravu i tu se sačuvalo nekoliko kuća iz 18. stoljeća. Već na ulazu u Ribarsku ulicu s desne strane stoji stara katnica u Osijeku poznate gostionice »Bošković«, danas »Građanska restauracija«. Fasada u blagom zavoju prelazi sa trga u Ribarsku ulicu i nosi još danas pojedine elemente baroka, iako je tokom godina koješta izmijenjeno. Krajnja ulazna vrata sa lučnim nadvojem su izvorna, dok su dvojna vrata

sa ravnim nadvojem naknadno probijana. Kat je ostao donekle pošteđen, visoki barokni krov sa limenim krovnim prozorima i posebno oblikovanim dimnjacima. (slika 15).

Na suprotnom uglu trga nalazi se barokna zgrada, poznata pod imenom »kod slona«, jer na uglu te zgrade, iznad ulaza u trgovinu stoji lijepa plastika slona, na uzidanoj željeznoj konzoli. Zabatni trokut odijeljen je od fasade vijencem i sa dva prozora gleda na Ribarsku ulicu.

Između ove dvije zgrade, na uglu Ribarske i Šamačke ulice vidi se stara kuća gostionice »Šaran«. Glavna fasada okrenuta joj je u Šamačku ulicu, dok se iz Ribarske ulice uzdiže zabat sa prozorima. Zgrada je jednostavna, nema neke arhitektonske vrijednosti, ali je interesantna po starinskom tlocrtnom riješenju, koje je sačuvala do danas, te po svojoj tradiciji, jer se ta gostiona »Šaran« spominje već godine 1774. kad je car Josip dolazio u Osijek i želio, da se pozabavi baš u toj gostionici.¹⁴

Iz istog razdoblja potječe i zgrada gostionice »Bijela lađa«, koja se smatra najstarijom gostionicom u Osijeku. Zgrada je prizemna, sa visokim krovom i zabatnim zidom, okrenutim na Ribarsku ulicu. Ova je zgrada međutim kroz vijekove pretrpila toliko obnova, da je već izgubila svoje originalne oblike.

U ovoj baroknoj reviji treba još spomenuti i dvorac u Retfali. To je lovački dvorac grofova Pejačević, građen, kako to stoji na južnom pročelju uklesano godine 1801., dakle u doba izumiranja baroka. Zgrada ima centralni trakt na kat i dva udaljena pokrajna prizemna trakta, međusobno povezana sa srednjim. Centralni dio ima prostran prilazni trijem, zasveden na stubovima, koji su među sobom povezani polukružnim lucima. Trijem ima tri ulaza, koja uvode u hol, a odavde hodnicima u pojedine grupe prostorija. Fasada je jednostavna, klasistička, sa baroknim ukrasima i baroknim vijencima. Krov je visoki mansard pokriven prirodnim škriljcem, a u donjem mansardu postavljeni su krovni prozori sa limenim okvirima baroknih oblika. Dvorac je u ratu stradao od požara, pa je od originalnoga mansardnog krova ostala samo istočna prizemna strana, a ostalo je rekonstruirano i pokriveno utorenim crijepom.

Vrijedno je prikazati ogradu ovoga dvorca sa ulice. Ulaz (kolni) formiraju dva masivna četvrtasta zidana stuba, sa horizontalnim razdjelnicama, da bi davali utisak kvadera. Stubovi se završavaju sa profiliranim, kamenim pločama, na kojima leži po jedan lav. Između stubova su dvokrilna željezna vrata, od četvrtastog željeza. Nad vratima je jaka gvozdena priječka, koja veže oba stuba, a nad njom skladno oblikovana korona od kovanog željeza. Ostala ograda ima slične zidane stubove, manjeg obima, koji su međusobno povezani zidanim podnožjem, a gore željeznom rešetkom od četvrtastih šipaka. Stubovi završuju profiliranim kamenim pločama, na kojima su naizmjenično postavljeni dječak ili vaza. Ove skulpture su vanredno uspjele i umjetnički vrijedne.⁵

Kroz cijeli 18. vijek u građevnoj djelatnosti Osijeka dominira, kao osnovni stilski oblik, barok. To je stil javnih i privatnih zgrada, opći građevni izraz i ukus vremena. Jedino, to nije barok raskoši i bogatstva, kakav smo naučili gledati na palačama Italije, Francuske i ostalog Zapada 17. i 18. stoljeća. Osječki barok je skroman, daje mirne, logično razvijene fasade, a pojedine ornamentne grupe (portale) koncentrira na

jednu dobro izabranu točku i time postiže željene efekte i skladnost cjeline.

Razlog toj skromnosti osječkog baroka 18. stoljeća leži u ambijentu, u kome je nastao, a to je tvrđava. Ona ima prvenstveno svoje vojno-obrambene ciljeve, koji već po svojoj funkciji stvaraju nestabilno i mobilno stanje, u kome nema mjesta luksuzu. Kuće su bile životna potreba vojske i građanstva i one su imale u ovoj sredini samo praktičnu svrhu. Ali sve što je u ovoj sredini građeno i postavljeno imalo je smišljenosti, dosljednosti i logičnosti, da bi se postigao postavljeni zadatak. A kako se vidi i u toj krutoj vojničkoj stvarnosti, osječki barokni graditelj znao je cijeniti ljepotu oblika i on je unosi i u urbana i u arhitektonska stvaranja. To dokazuju ovdje opisani trgovi, fontane i spomenici, koji su iako skromni, ali logični i sa mnogo ukusa izvedeni.

Koncem 18. stoljeća socijalne revolucije u Evropi obaraju feudalni poredak, a pronalazak parnog stroja otvara velike mogućnosti industrijalizacije i mijenja iz osnova društvene odnose. Kapital se rapidno umnožava, i u 19. stoljeću daje velike mogućnosti građevne djelatnosti, naročito u izgradnji tvornica i nastambi, što sve zajedno dovodi do izgradnje velikih gradova kao političkih i privrednih centara. Međutim u arhitekturi tog razdoblja ovaj veliki stvaralački zamah ostao je gotovo nezapažen. U velikim gradovima zidaju se stambene kasarne za rentu, a mogućnici podižu palače, u kojima oponašaju plemićke dvorce, polažući glavnu pažnju obradi fasade. Tek oko polovine stoljeća dolazi do izvjesnog srednjanja raznolikih pogleda u arhitekturi. Prevladala je skupina arhitekata, koja nalazi izlaz u oponašanju klasične arhitekture. Tehnički fakulteti usvajaju ovaj pravac, pa službeno uvode akademski stil i to, za javne zgrade renesansu, a za sakralne gotiku.

Početak 19. stoljeća obilježen je u Osijeku važnim političkim zbivanjima. Već potkraj 18. st. ujedinjuje car Josip II. sve tri osječke općine u jednu općinu, a 1809. Osijek postaje slobodni kraljevski grad i time postiže izvjesnu samostalnost u komunalnim poslovima. Generalkomanda iz osječke tvrđave preseljena je 1783. godine u Petrovaradin, a u 19. st. i tvrđava gubi, zbog promijenjenih političkih prilika, stratešku važnost, a vodeću ulogu u daljnjem razvoju grada preuzima gornja varoš. Ona postaje politički, privredni i kulturni centar Osijeka, a nakon preseljenja Virovitičke Županije u svoju novo podignutu zgradu u Osijeku, potreba izgradnje novih javnih i privatnih zgrada postaje sve veća.

Nova županijska zgrada, građena 1836—42. god. u Volovskoj ulici (današnja ulica Augusta Cesarca), koja se po sjedištu Županije prozove Županijskom ulicom. Zgrada je građena kao katnica, sa naglašenim centralnim traktom i dva postrana krila. Srednji trak sa ulice nose masivni stubovi, koji su istureni u ulicu i formiraju prolazni trijem. Stil je klasicistički, sa naročito ukrašenim srednjim dijelom zgrade, u kom je smještena i velika vijećnička dvorana, sa galerijom. Zidovi i stropovi dvorane ukrašeni su također u klasicističkom slogu. (slika br. 16).

Slika 17, snimljena pod konac 19. st. prikazuje dio bivše Županijske ulice, sa starom župnom crkvom, koja je 1894. porušena, a na istom mjestu god. 1898. dovršena je nova katedrala u pseudogotskom

stilu. Ostale zgrade ispred i iza crkve do na Trg Slobode potječu iz druge polovine 19. st., što se lako može primjetiti na fasadama (slika 17). Sve su to tvorevine eklekticizma, sa dosta pravilno raščlanjenim pročeljima i ukusno porazmještenim ornamentima. Posljednja od ovih zgrada sa toranjem vrijedna je spomena kao cjelovita kompozicija. To je bivša upravna zgrada na uglu trga Slobode i Štrosmajerove ulice. Zgrada ima prizemlje i 2 kata. Prizemlje je obrađeno u rustici, sa polukružnim otvorima vrata i prozora. Osovine otvora vertikalno su usmjerene kroz sve katove. Fasada je podijeljena rizalitima u polja, sa prozorskim grupama, a u svakom rizalitu je po jedan ulaz, a nad ulazom balkon, čiju ploču podržavaju po dvije ukrašene konzole. U osovini srednjeg rizalita produžuje se izvidni toranj sa satom, a pokriven je limenim pokrovom u obliku otsječene piramide, te daje na vrhu ograđenu izvidničku platformu sa stijegom za zastavu. Fasada je bogato, ali pravilno ukrašena i djeluje masivno i impresivno. Nažalost prije nekoliko godina, kada je trebalo u ovu zgradu useliti gradsku ljekarnu, arhitekti G. N. O-, došli su na ideju, da za savremenu apoteku ne odgovaraju lučni prozori, pa su prizemlje zgrade prema trgu renovirali. Prozorski luci su izravnani, sa armirano betonskim nadvojima, rustika je uklonjena i zamijenjena sa glatkim, marmoriranim stubovima, a podnožje obloženo bijelim mramornim pločama. Vijenaoc nad prizemljem je improviziran i uklopljen u staru arhitekturu između balkona. Impozantna visina prizemnih otvora presječena je horizontalnom armirano betonskom pločom, po cijeloj dužini fasade, sa jednim zadatkom, da bi se na nju mogla postaviti lagana metalna slova »Narodna apoteka«. Ovakovim moderniziranjem zgrada je unakažena i izgubila svoju izvornu cjelovitost. (slika 18).

Zgrada na Trgu Slobode br. 2 izgrađena je u stilu talijanske renesanse u drugoj polovini 19. st. Danas je u toj zgradi smještena Narodna Banka FNRJ, projektirao ju je arhitekt Josip Vancaš-Požeški za privatnika. Slična zgrada, u istom stilu, iz istog vremena i od istog projektanta, podignuta je na Bulevaru JNA broj 9, vlasništvo pok. dra Dragutina Neumana, osječkog odvjetnika i političara. Fasade su pravilno raščlanjene, oblici uravnoteženi u duhu propisa klasike, stil čist, bez mješavine, (slika 19 na lijevoj strani vidi se dio zgrade Narodne banke).

Od zgrade spomenute Narodne banke do ugla ulice A. Cesarca i dalje lijevom stranom bivše Županijske ulice, niže se red trgovačkih katnica iz druge polovine 19. st., koje su sa bivšim židovskim templom davale oku skladnu i romantičnu vizuru, iako je većina tih zgrada bila, takoreći, bez nekog određenog stila. Gotovo svaka od tih klasističkih fasada ima izvjesnih tuđih primjesa, već prema ukusu graditelja ili investitora. I sama uglovna zgrada, poznata po dugogodišnjoj drogeriji »Gobecki«, ima klasističku fasadu, ali erker na uglu I. kata, izdvaja se iz tog štimunga, jer u metopama između erkerskih stubova nosi venecijanske rešetke. Ostale fasade, imaju baroknih ukrasa, bivši židovski hram bio je obrađen u židovsko-maurkom stilu, a zgrada, u kojoj je smješteno Hrvatsko narodno kazalište je cijela u maursko-venecijanskom slogu. Sve su to tvorevine eklektičkog arhitektonskog oblikovanja iz druge polovine 19. st. u gradu Osijeku. Međutim i pored tolike šarolikosti u tom pojasu zgrada, oko je ljudsko ipak nalazilo u toj raznolikosti neku srodnost oblika. Kada je pak židovski hram srušen i pred dvije godine na tom mje-

stu podignuta nova trokatnica, u modernom stilu, vidi se, da je u taj skladan niz kuća ubačen neki strani elemenat. Istina, svaka fasada treba da daje izraz svog vremena, ali u ovom slučaju, ona sa svojom snažnom i prenisko postavljenom nastrešnicom remeti uravnoteženost horizontalnih linija čitavog tog reda zgrada.

U ovom nizu zgrada valja prikazati zgradu, u kojoj je smješteno Hrv. narodno kazalište, građenu 1866. god., a nalazi se preko puta od zgrade bivše Županije. To je masivna građevina (Massenbau), čija pojava odaje cjelovitost, sa jasno i logično raščlanjenom fasadom. U sredini je naglašen centralni dio, kao nosilac glavnog ulaza u prizemlju, i velike koncertne dvorane u katu. Obe postrane fasade podijeljene su poligonalnim prislonjenim stubovima u tri polja i to po dva uža i jedno šire polje. Horizontalna podjela je provedena profiliranim kordonskim vijencem, a iznad istog ukrašeni parapetni pojas, koji sa balkonskim naslonom čini kontinualnu horizontalnu liniju.

Prizemlje je imitacija rustike, da bi se istakla masivnost zgrade. Otvori u postranim fasadama su segmentni, dok je središnji dio posebno obrađen kao tri velika ulazna otvora, sa maurskim lucima i ukrašenim okvirima. Nad ulazom pružio se balkon kroz cijelu širinu srednjeg dijela, a podržavaju ga četiri konzole. Naslon balkona je čipkasto perforirana ploča razapeta između profiliranih stubića.

Gornji dio je vertikalno naglašen produljenjem stubova iz prizemlja do iznad glavnog vijenca zgrade, gdje formiraju malu laternu završenu kupolom. Prozori kata su osobito ukusno oblikovani u kombinaciji jednostavnih i dvostrukih, ukrašenih maurskim lucima. Bogatstvo glavnog vijenca postignuto je slijepim arkadicama i arabaskama ispod vijenca. (slika 20).

U tom periodu 19. st. nastaju i nove zgrade u bivšoj Čavrakovoj ulici, koja danas nosi naziv Bulevar JNA. (slika 21). Na desnoj strani ulice kao prva je zgrada Trgovačke komore, iza nje današnja Obrtna komora, a poslije već spomenute kuće dra Neumanna, vidno se ističe masiv zgrade Okružnog suda, sa kojom je zaključen period klasicizma u toj ulici. Dok je zgrada Obrtne komore zatvoreni masiv, zgrada Trgovačke komore, a naročito Okružnog suda daju raščlanjenu fasadu, sa logično grupiranim masama, gdje je srednji masiv istaknut i posebno ukrašen.

U dnu ulice iza zgrade Okružnog suda, vidi se četverokatnica Glavne pošte, secesionistička građevina iz 1912. god. Nacrti za ovu zgradu rađeni su u Budimpešti, a secesija ove zgrade odaje poseban mađarski manir, koji je svojstven i ostalim mađarskim građevinama iz tog arhitektonskog perioda.

Suprotno desnoj strani ove ulice (danas Bulevar JNA), početkom 20. stoljeća na lijevoj strani nastaje posve nova situacija. Tu je grad Osijek zahvatio novi arhitektonski izraz, koji u jednom zamahu izgrađuje cijelu lijevu stranu ulice, obuhvativši secesionističku zgradu Kina »Uranija« (danas Papuk), pa redom zgradu bivšeg gradonačelnika dra Hengla, sve do Glavne pošte. Cijeli taj niz kuća jedinstven je izraz secesionističkog građevnog oblikovanja do prvog svjetskog rata (slika 22 i 23). Suprotno strogoj dogmatičnosti klasističkih zgrada na desnoj strani ove ulice, secesija na lijevoj strani, revolucionarno prkoseći toj zakonitosti

antičkih oblika, u svom oblikovanju kipti od neobuzdanosti. Loggie, balkoni, erkeri, portali raznih oblika, sa i bez baldahina, fasade ukrašene ornamentima novih geometrijskih oblika, daje ovoj strani ulice neku veselu razigranost. Secesija nije kopirala stare klasične oblike, nego je dala svoj vlastiti arhitektonski izraz, iako i dalje zadržava konstruktivnu izgradnju klasističkog vremena.

Razvoj arhitektonske misli u prvoj polovici ovog stoljeća, vrlo je živ. Zapaža se općenito nastojanje, da se prekine sa prošlošću i da se potraže novi putevi i forme arhitektonskog oblikovanja. Osim secesije, koju naprijed spomenusno, u Evropi niče veliki broj raznih -izama, kao futurizam, (talijanski pokret), kubizam (francuski), ekspresionizam (njemački), purizam, objektivizam, funkcionalizam, i konstruktivizam (izrazito ruski pokret), koji svi raznim putevima dovode do rasvjetljavanja i pročišćavanja materije o savremenoj arhitekturi. Neki od tih -izama otpadoše, kao nestvarni, ali drugi, svojim analitičkim procesom i postignutim stvarnim rezultatima, dadoše savremenoj arhitekturi pravac za postavljanje cilja i zadatka.

Taj snažan pokret u razvoju arhitekture 20. stoljeća odrazio se djelomično i u arhitektonskom oblikovanju Osijeka. Između dva rata, na gradilištima dobivenim poslije rušenja tvrđavskih bedema, izgrađuje se novi Osijek (slika 24). Svi ti objekti nastadoše u istom periodu, pa ipak je njihov arhitektonski izraz toliko različit, što je očit dokaz, da arhitektonska misao još nije bila sazrela. Pa ipak ove fasade govore drugim jezikom. One već poprimaju izraz reformatora Adolfa Loosa i njesto ornamente, traže i ljepotu i sklad u čistoći linija i grupiranju masa.

Nakon oslobođenja Osijeka našli smo se u nedoumici, kako oblikovati. Dolazi do novih ideoloških pogleda na arhitektonsko stvaranje: nacionalna arhitektura ili internacionalna, pa socijalistički realizam i t. d. Danas se međutim može naslutiti, da je savremena arhitektura, i u svijetu i kod nas donekle, postigla potreban sklad između teorije i prakse, raščistila zablude i navodno kreće svome usavršavanju, za postizavanje konačnog cilja.

U prvim godinama iza oslobođenja izgradnja u Osijeku stagnira. Većih građevinskih zahvata nema, iako stambena kriza forsira izgradnju. Tek posljednjih godina dolazi do izgradnje pojedinačnih stambenih objekata, a od kompleksnih gradilišta treba spomenuti izgradnje na Kidričevom Vijencu i na Tenjskom naselju. Savremena arhitektura dala je svoga izraza u stambenim objektima na Vukovarskoj cesti (slika 25), koja se izgrađuje i kad bude izgrađena, biti će dokumentaran odraz arhitektonskog stvaranja i našeg današnjeg gledanja na arhitektonsko oblikovanje.

Od pojedinačnih stambenih zgrada podignutih u ovom razdoblju valja spomenuti novu četverokatnicu na Bulevaru JNA, uz zgradu Gradske Štedionice, te stambenu trokatnicu u ulici A. Cesarca, koju je podiglo poduzeće »Ivo Marinković« i »Željezar«, koje obje, svojim novim oblicima unose savremeni život u staru sredinu. Stambena četverokatnica u Cesarčevoj ulici na mjestu porušene gostione »Lovački rog« gleda cijelom svojom frontom u ulicu Republike. Izgleda, da je taj aspekt iz ulice Republike rukovodio projektanta u izboru fasade. Ali, gledajući niz ulicu A . Cesarca, dolazi do izražaja čudan sudar linija i oblika. Iza savremene

četverokatnice, čije je prizemlje vertikalno, a katovi horizontalno podijeljeni, prislonila se vertikalno naglašena secesionistička katnica, iz početka ovog stoljeća. Na secesiju se naslanja potleušica iz kraja 18. st., pa velika palača bivše Županije, klasistička građevina iz polovine 19. st., iza koje strši toranj katedrale u pseudogotskom slogu.

Ovaj kratak pogled niz ulicu, ova zbrka boja i oblika skupljena kroz stoljeća, pojačana je ovom novogradnjom i ne djeluje baš prijatno i ukusno. (slika 26).

B I L J E Š K E

- ¹ Die Drau od 8. novembra 1885. »Aus Esseks Vergangenheit«.
- ² Grundt-Buch der Statt Essegg 1747. u Osječkom Arhivu.
- ³ Bösendorfer: Osječki zbornik II i III str. 51.
- ⁴ Bösendorfer: Osječki zbornik II i III str. 52.
- ⁵ Pinterović D.: Izvještaj Višeg Ženskog Liceja 1917—21. »Barokne građevine u Osijeku«.
- ⁶ Firingir K.: Kužni kip u Osijeku«, Glas Slavonije br. 3654/1957.
- ⁷ Bösendorfer: Osječki zbornik II i III str. 52.
- ⁸ Bösendorfer: »Vjerska organizacija u Osijeku«, Zbornik arheološkog kluba »Mursa« 1936. str. 20.
- ⁹ Bösendorfer: »Vjerska organizacija u Osijeku«, Zbornik arheološkog kluba »Mursa« 1936. str. 21.
- ¹⁰ Grundt-Buch der Statt Essegg 1747.
- ¹¹ Bösendorfer: Osječki zbornik II i III str. 51 i 52.
- ¹² Bösendorfer: »Vjerska organizacija u Osijeku«, Zbornik arheološkog kluba »Mursa« 1936. str. 21.
- ¹³ Bösendorfer: »Historia demostica« konventa kapucinskoga u gornjem Osijeku, Starine Jugoslavenska Akademija, knjiga 35. Zagreb, 1936. str. 204—9.
- ¹⁴ Bösendorfer: Diarium sive prothocollum venerabilis conventus s. Crucis Inventae Essekiini intra muros ab anno 1686. usque ad annum 1851., Starine Jugoslavenska Akademija, knjiga 35. Zagreb, 1936. str. 62.

ZUSAMMENFASSUNG

KURZE ÜBERSICHT DER ARCHITEKTUR OSIJEKS DURCH DREI JAHRHUNDERTE

Der Autor konstatiert die strategische Bedeutung der Lage Osijeks nach der Befreiung von den Türken und beschreibt den Aufbau einer neuen modernen Festung am Platze der altern, demolierten türkischen. Die Pläne für die neue Festung hat der Militäringenieur Maximilian de Grosseau ausgearbeitet, worin er, ausser der hauptsächlichen militärstrategischen Aufgaben, auch die urbanen Verhältnisse der Festungstadt reguliert. Der Bau der Festung dauerte 10 Jahre (1712—1721.).

Die strategischen Ziele der neuen Festung erforderten ausserhalb der Verteidigungsmauern ein unbebautes schussfreies Terrain und zwar, in einer Weite von 600 Klafter (Kanonenschussweite). Aus diesem Grunde wurde die Bevölkerung der gewesenen türkischen Aussenstadt nach Westen und Osten übersiedelt. Dieser Umstand hatte zwar die Entstehung und Begründung einer Ober- und Unterstadt zur Folge, aber dadurch auch eine Zerrissenheit der Stadt Osijek, an der sie noch heute leidet.

Danach wird die bauliche Entwicklung der Stadt im 18. Jh. beschrieben und an Hand einiger Fotoreproduktionen die Barockperiode dargestellt, mit ausdrücklicher Betonung der urbanistischen Lösungen. Damals wurde die Festung völlig

ausgebaut, und hat bis heute die Einigkeit und Stimmung der Barockzeit behalten. Im weiterem werden auch die Barockdenkmäler der Ober- und Unterstadt dargestellt und analysiert.

Die eklektische Architektur, namentlich die klassistische in der zweiten Hälfte des 19. Jh. ist in Osijek Oberstadt reich und mannigfaltig vertreten. Die Oberstadt wird im 19. Jh. der Mittelpunkt der politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Entwicklung der ganzen nun geeinigten Stadt. Der Bedarf an öffentlichen und wirtschaftlichen Gebäuden hatte eine intensive Bautätigkeit zur Folge, die zahlreiche urbane und somit architektonische Schöpfungen hervorbrachte. Mit den beiliegenden Bildern wird diese Bauperiode dargestellt und beschrieben.

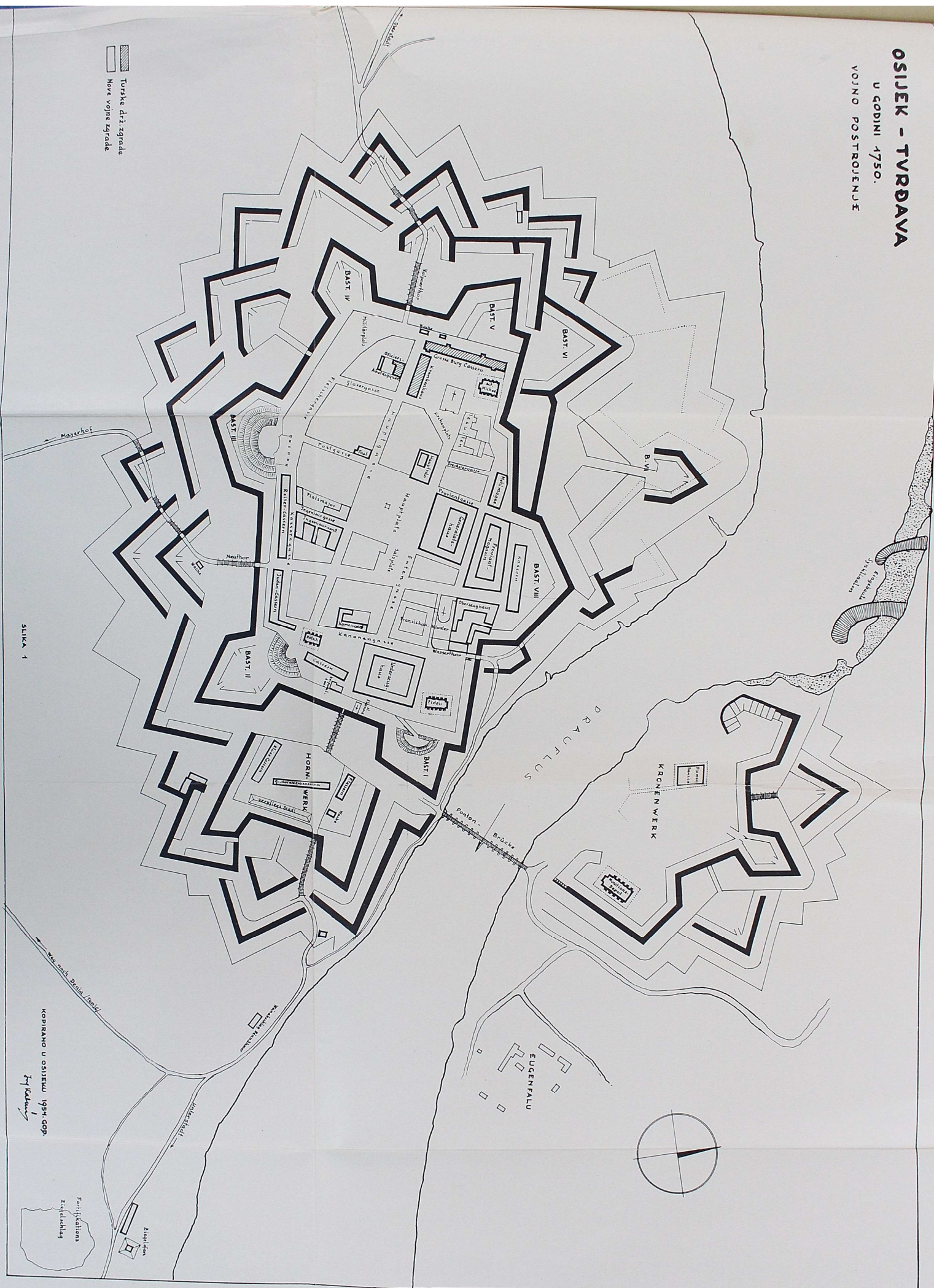
Die Bautätigkeit des 20. Jh. ist in Osijek durch die Secesion und den modernen Baustil der Gegenwart gekennzeichnet, und mit einigen Fotos veranschaulicht.

OSIJEK - TVRDAVA

U GODINI 1750.

VOJNO POSTROJENJE

 Turske diz. zgrade
 Nove vojne zgrade

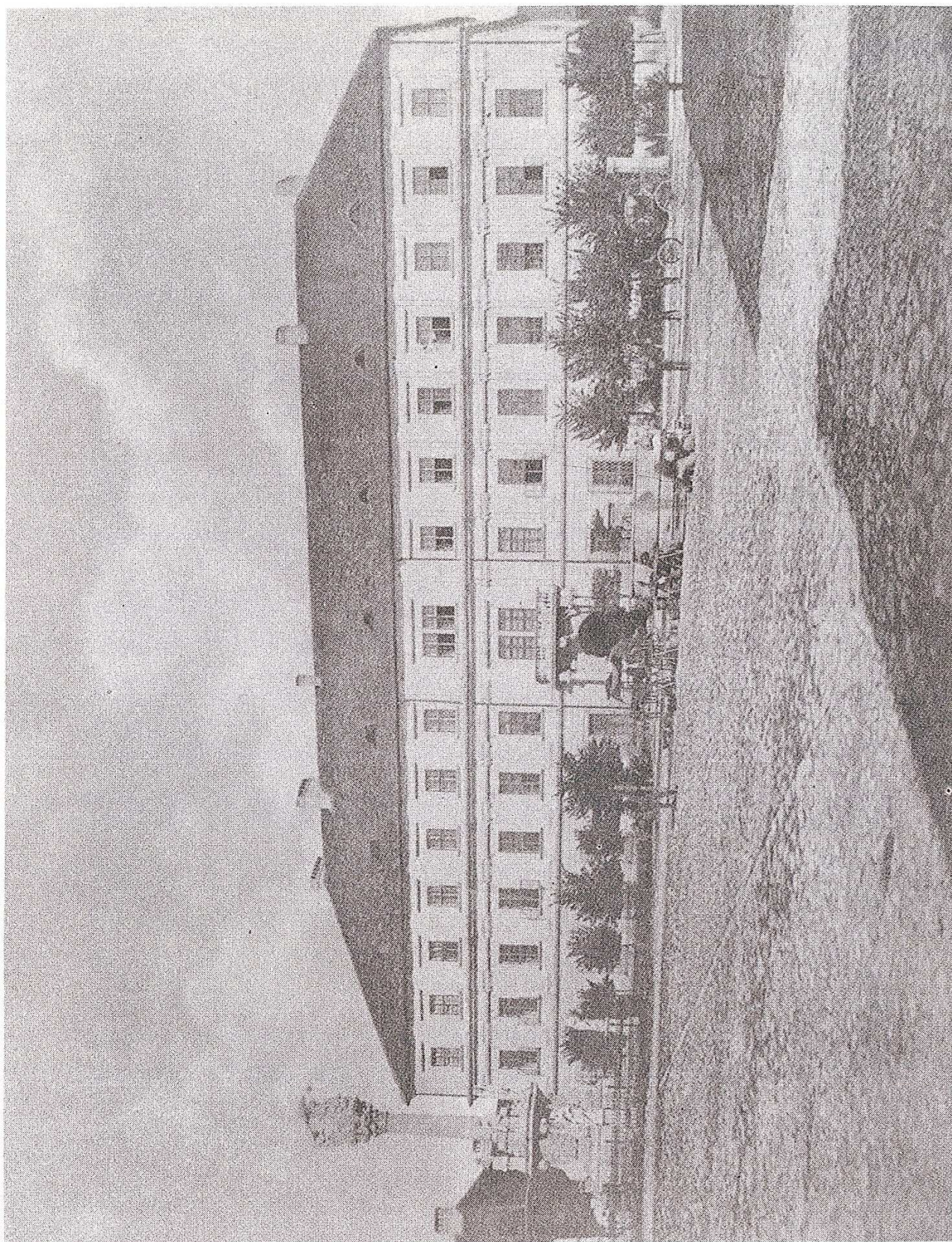

KOPIRANO U OSIJEKU 1994. GOD.

Impr...

Festungskomplex
Ziegelstein

Ziegelstein

Sl. 2. Fotografija iz 1880. g.

Reprodukcija i 2 bojni offset tisak - LITOKARTON- OSIJEK

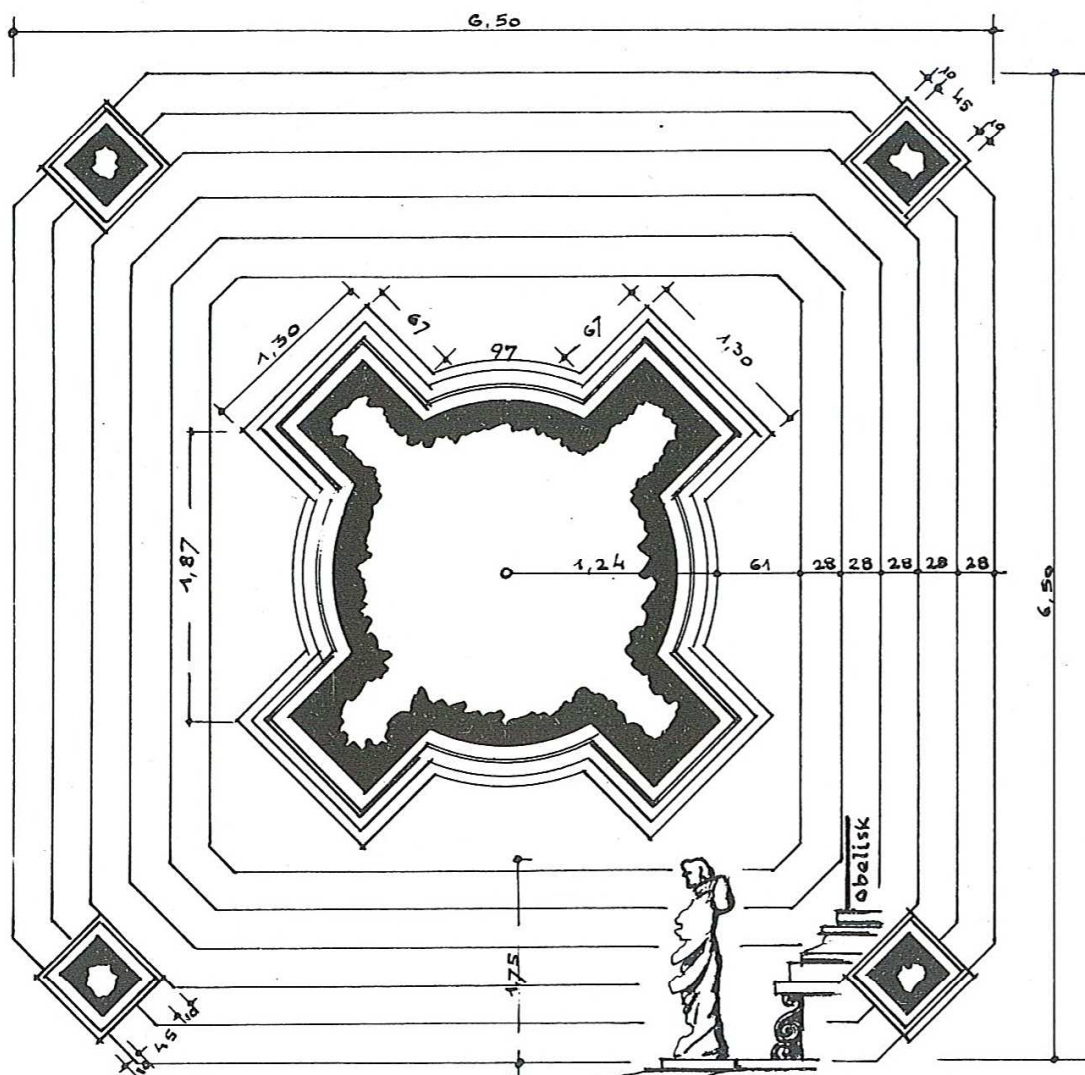
Sl. 3.

Foto Kes

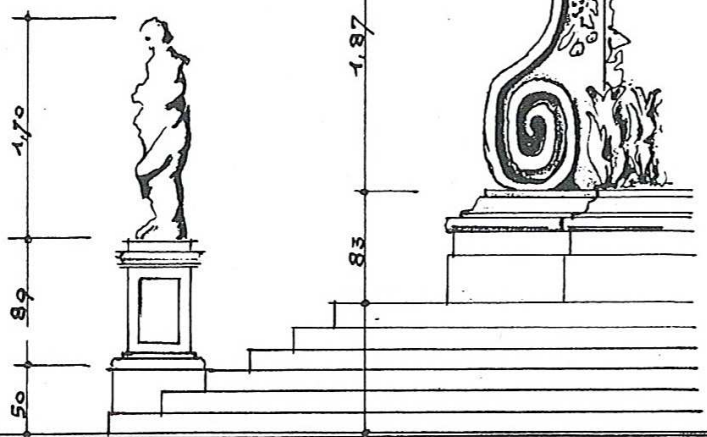
Reprodukcija i 2 bojni offset tisak • LITOKARTON • OSIJEK

KULTURNI SPOMENICI U OSIJEKU
KIP KUGE /:SV. TROJSTVA :/ TVRĐA
MJERILO 1:50

TLOCRT

POGLED

OSIJEK, 1954.

SLIKA 4

Konzervator
Ing. Kalina

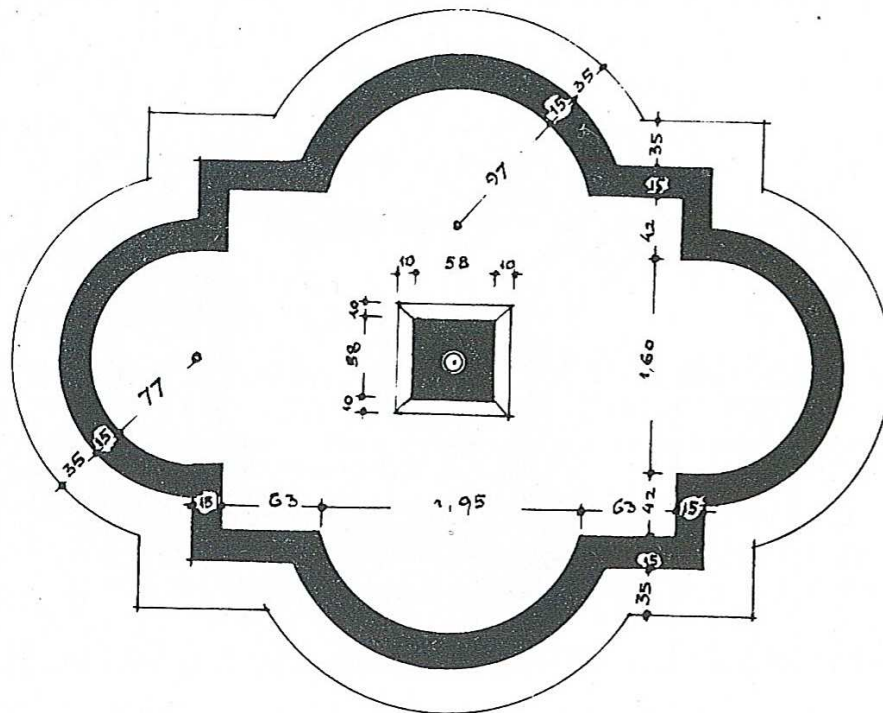
•LITOKARTON• OSIJEK

KULTURNI SPOMENICI U OSIJEKU

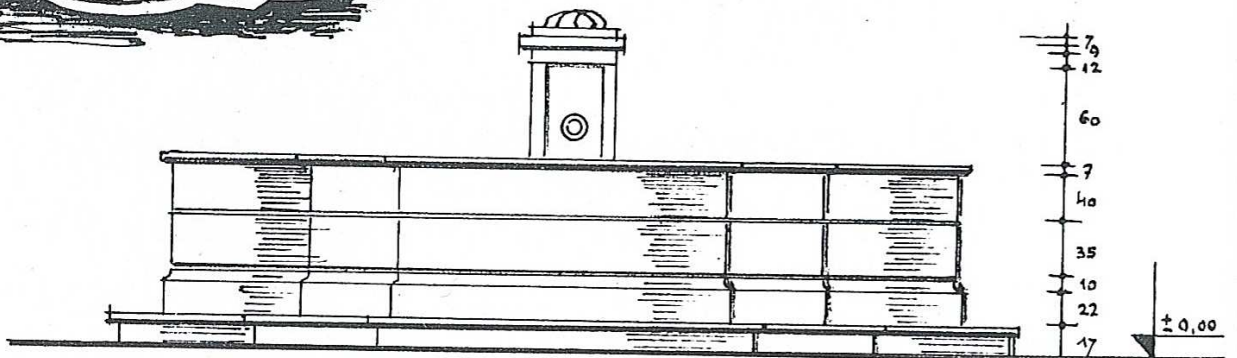
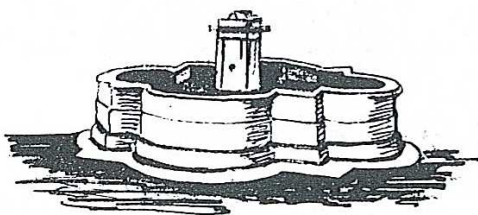
ČESME NA TRGU U TVRĐI

MJERILO 1:50

TLOCRT

IZGLED

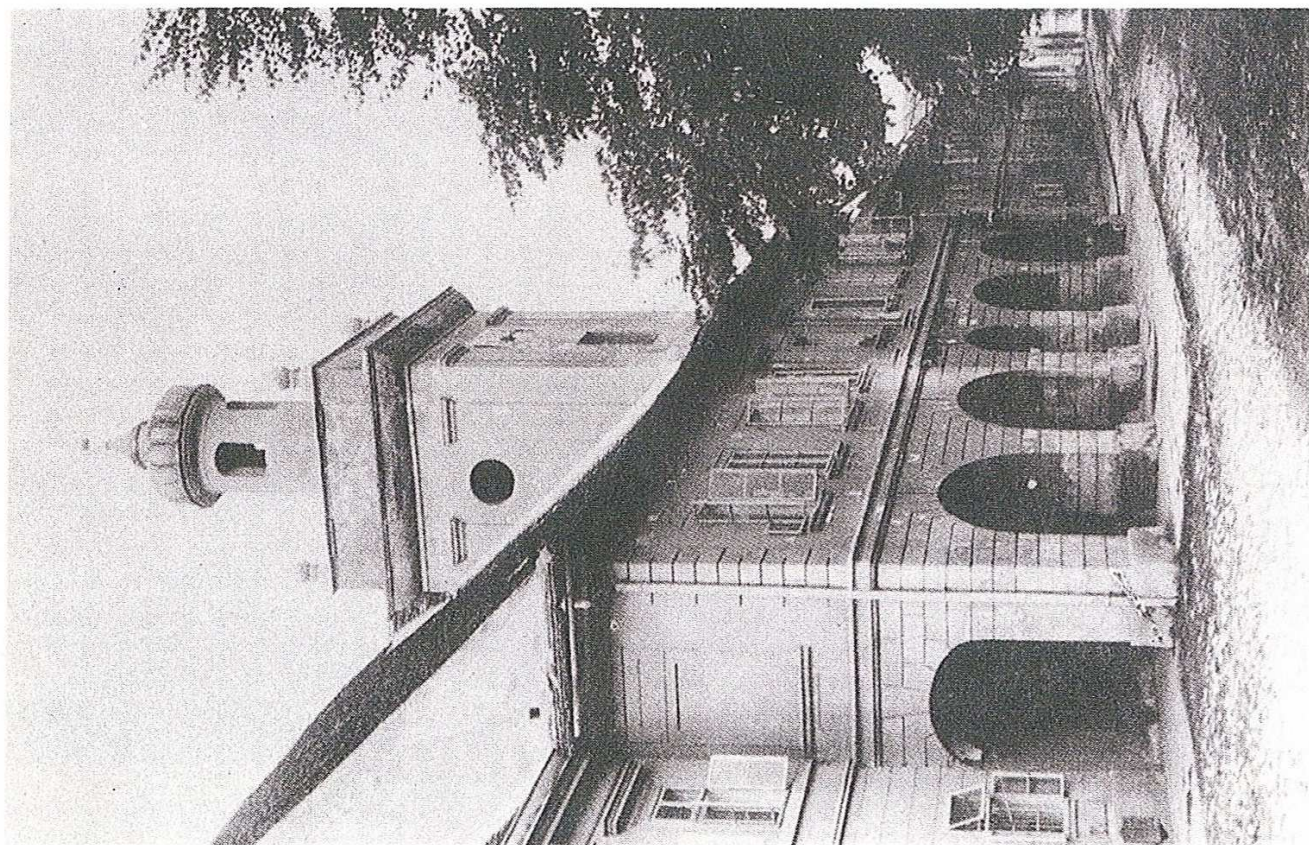

OSIJEK, 1954.

SLIKA 5

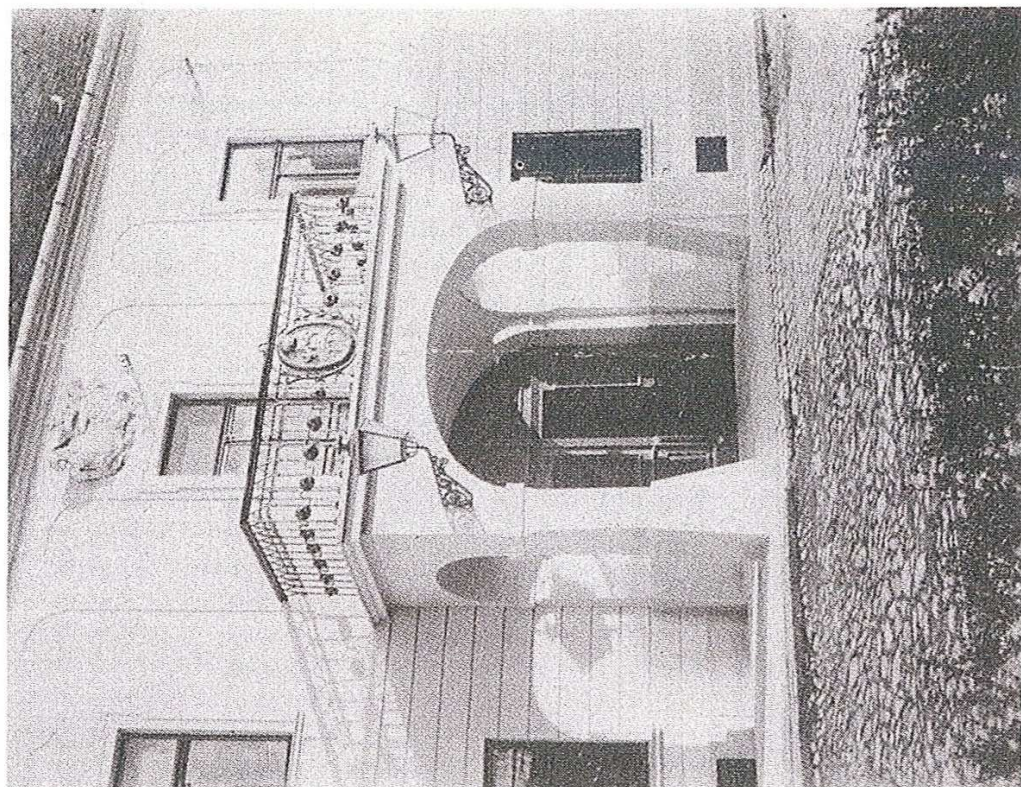
Konzervator. /
Trpkalunc

LITOKARTON · OSIJEK

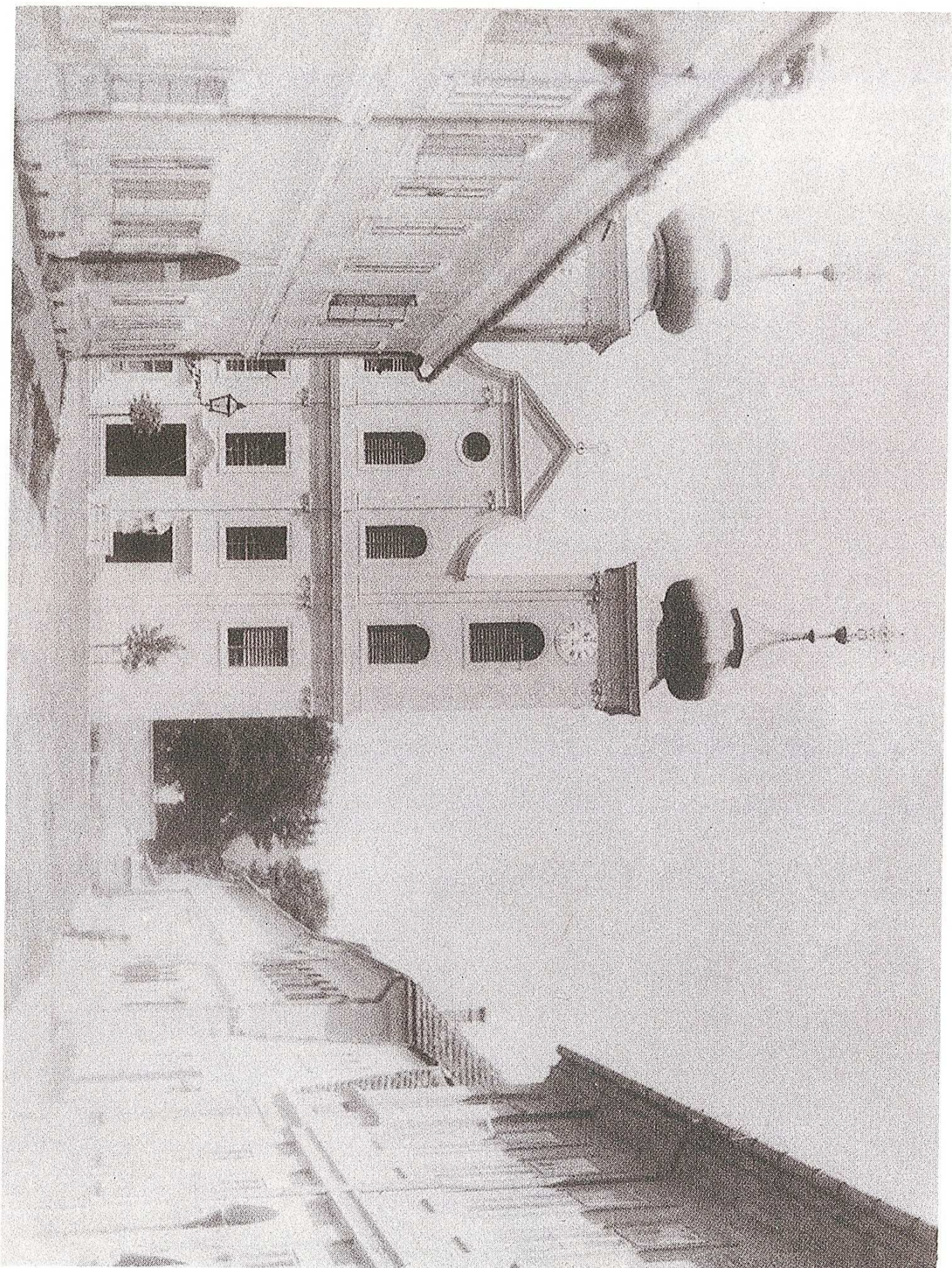
Sl. 6.

Reprodukcija i 2 bojni offset tisk - LITOKARTON - OSJEK

Sl. 7.

Foto Pavelić

Sl. 8.

Foto Pavelić

Reprodukcija i 2 bojni offset tisk • LITOKARTON • OSIJEK

Sl. 9.

Foto Pavelić

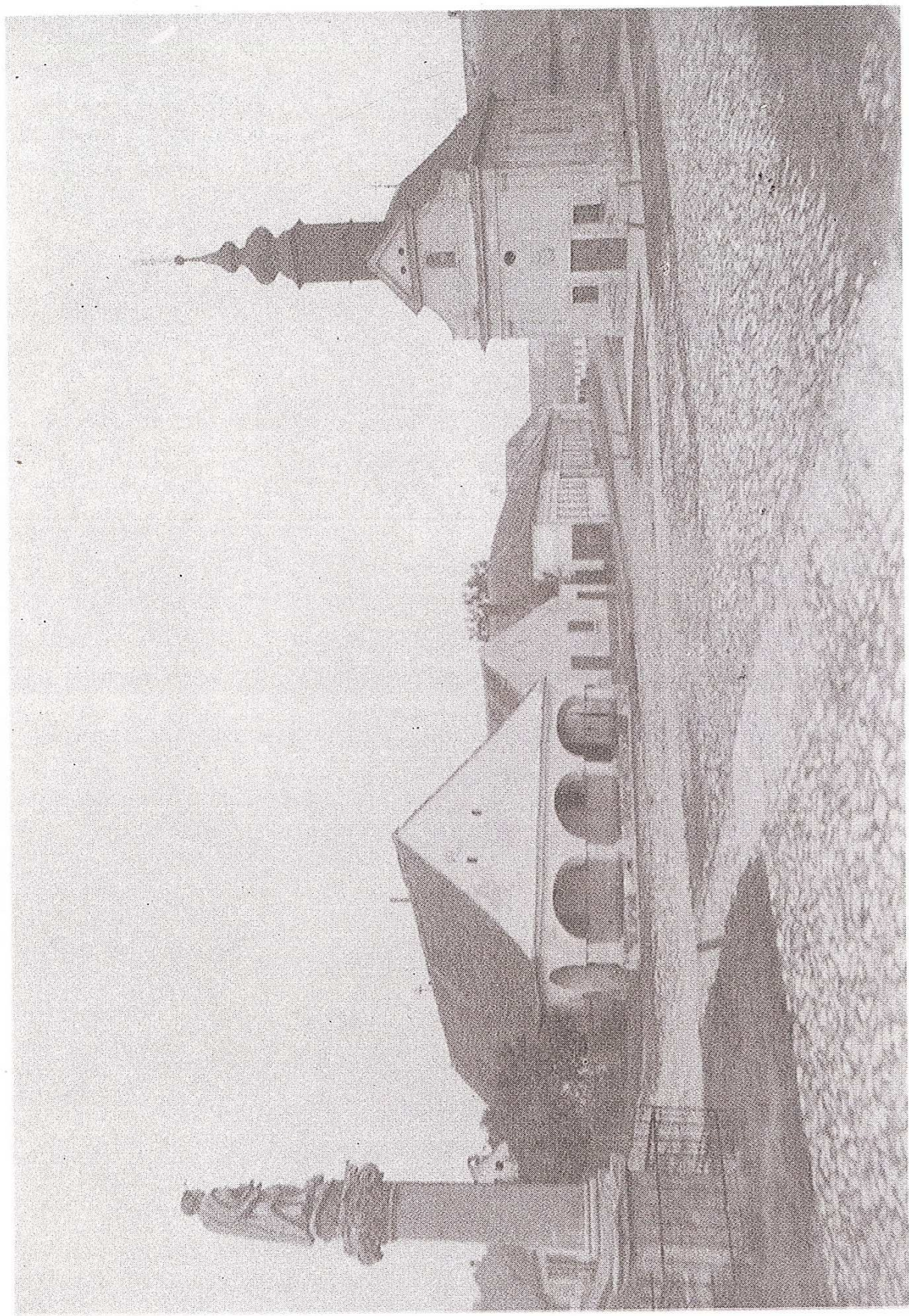
Sl. 10.

Foto Pavelić

Reprodukcija i 2 bojni offset tisak - LITOKARTON - OSIJEK

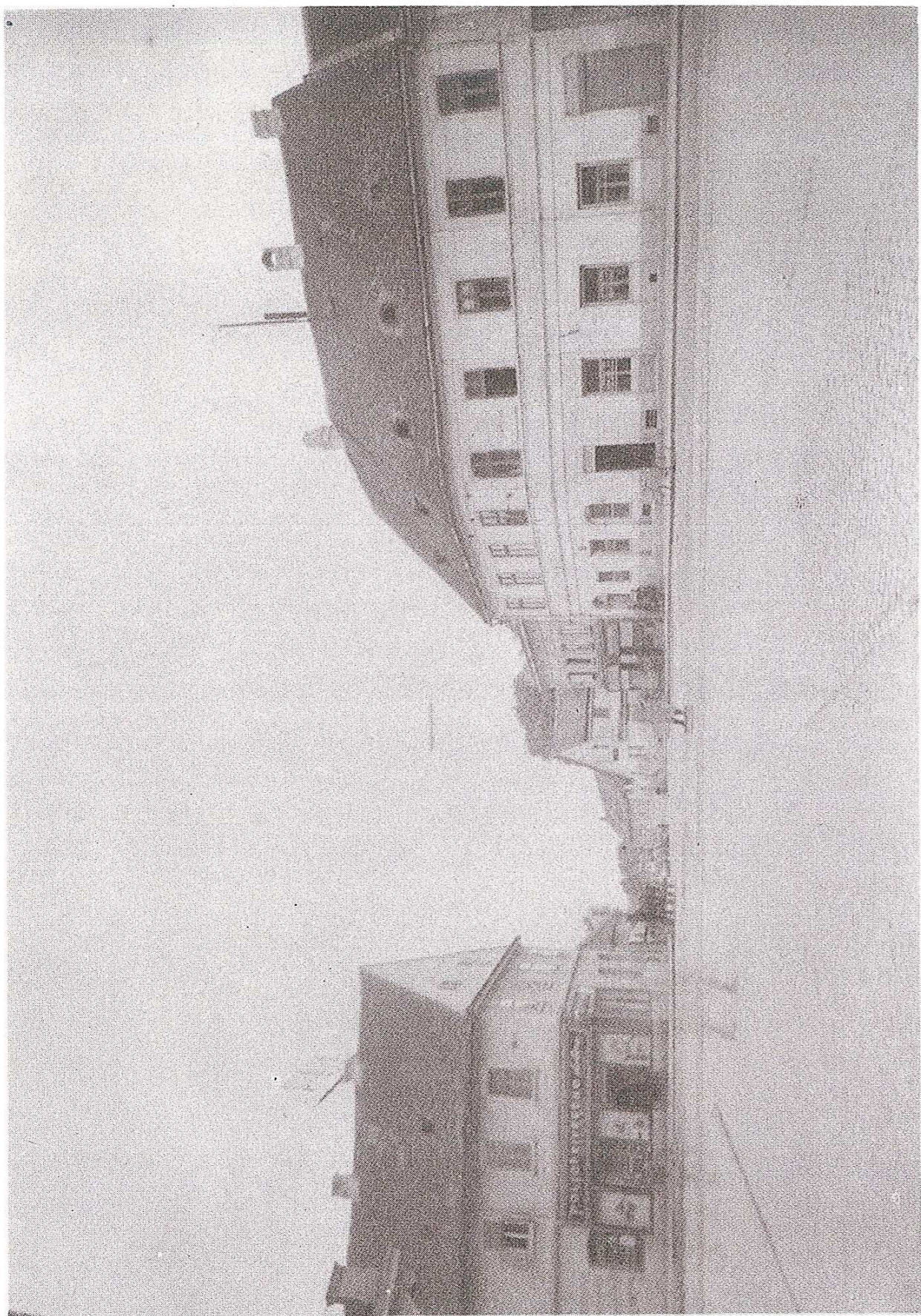
Sl. 11. Fotografija iz 1880. g.

Sl. 12.

Foto Pavelić

Reprodukcija i 2 bojni offset tisk • LITOKARTON • OSIJEK

Sl. 15.

Foto Pavelić

Reprodukcija i 2 bojni offset tisak - LITOKARTON - OSIJEK

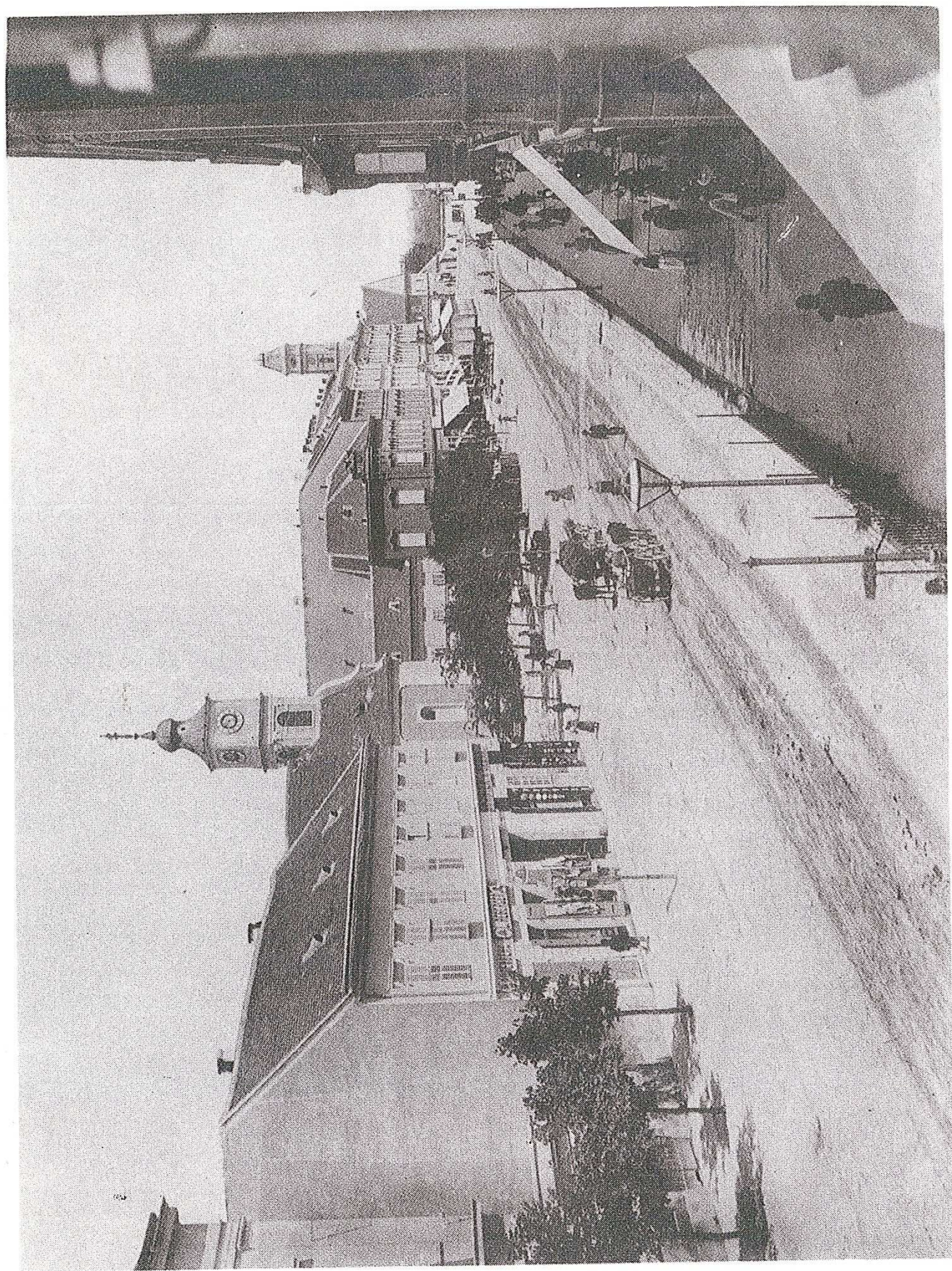

Sl. 13.

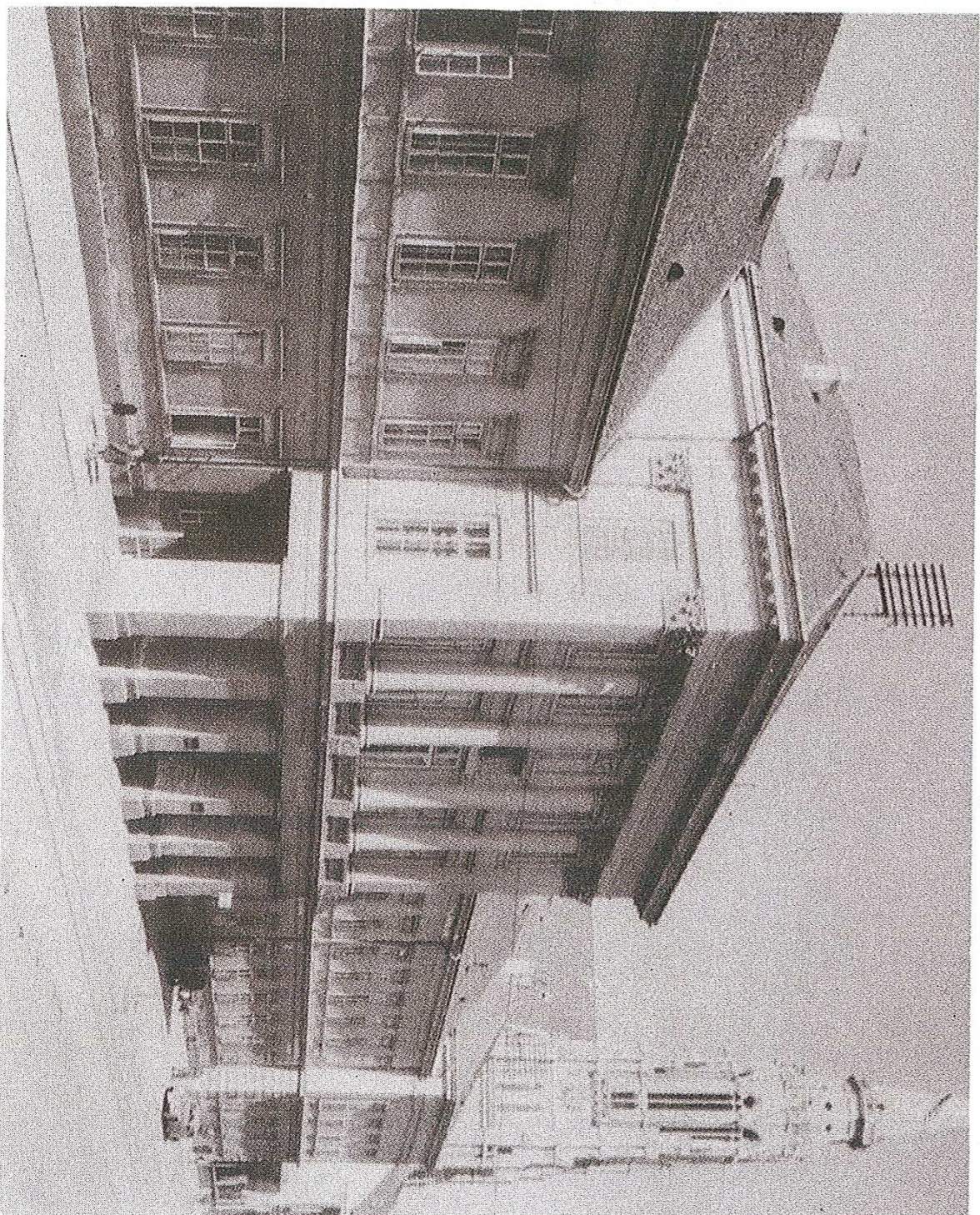

Sl. 14.

Foto Pavelić

Sl. 17. Fotografija iz kraja 19. st.

Sl. 16.

Foto Kes

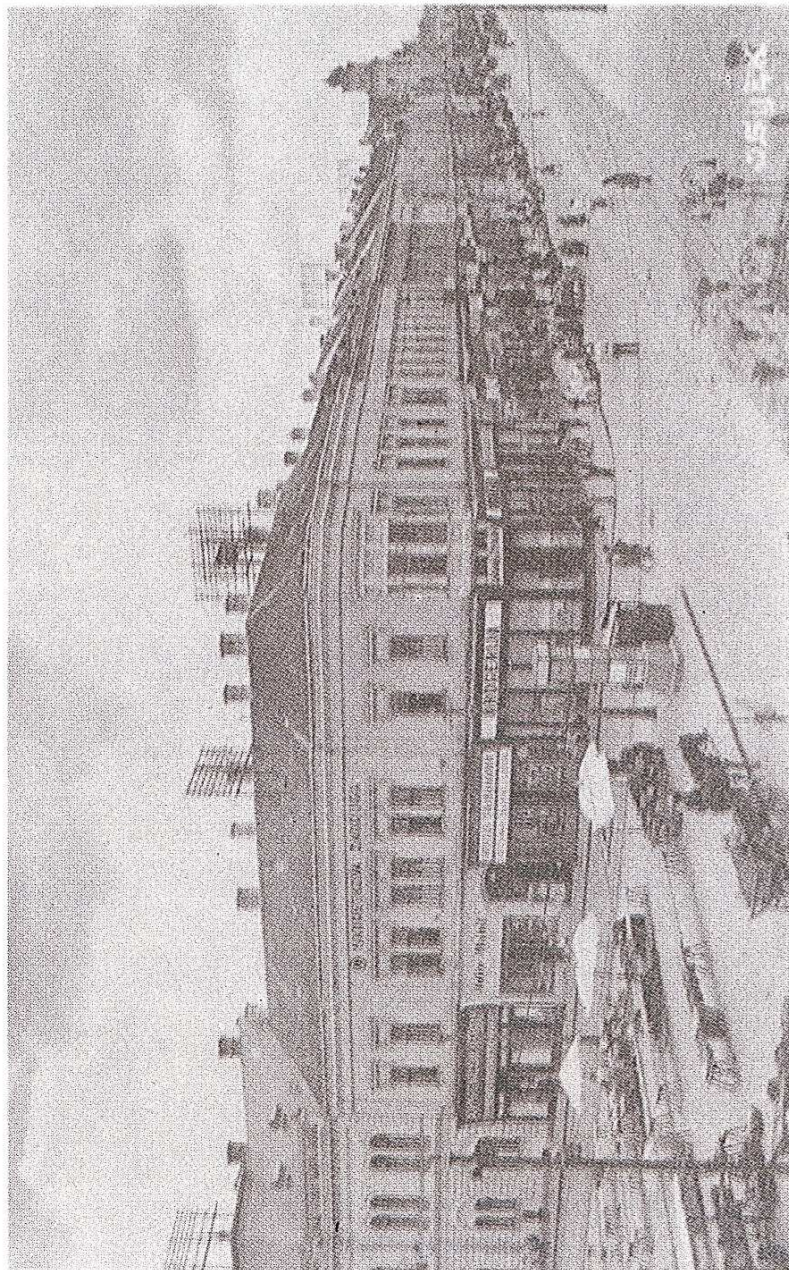
Reprodukcija i 2 bojni offset tisk - LITOKARTON - OSJEK

Sl. 18.

Foto Kes

Reprodukcija i 2 bojni offset tisak · LITOKARTON · OSIJEK

Reprodukcija i 2 bojni offset tisk - LITOKARTON-OSIJEK

Sl. 19.

Sl. 20.

Foto Pavelić

Reprodukcija i 2 bojni offset tisk • LITOKARTON-OSIJEK

Sl. 21.

Sl. 24.

Sl. 22.

Foto J. Pavelić

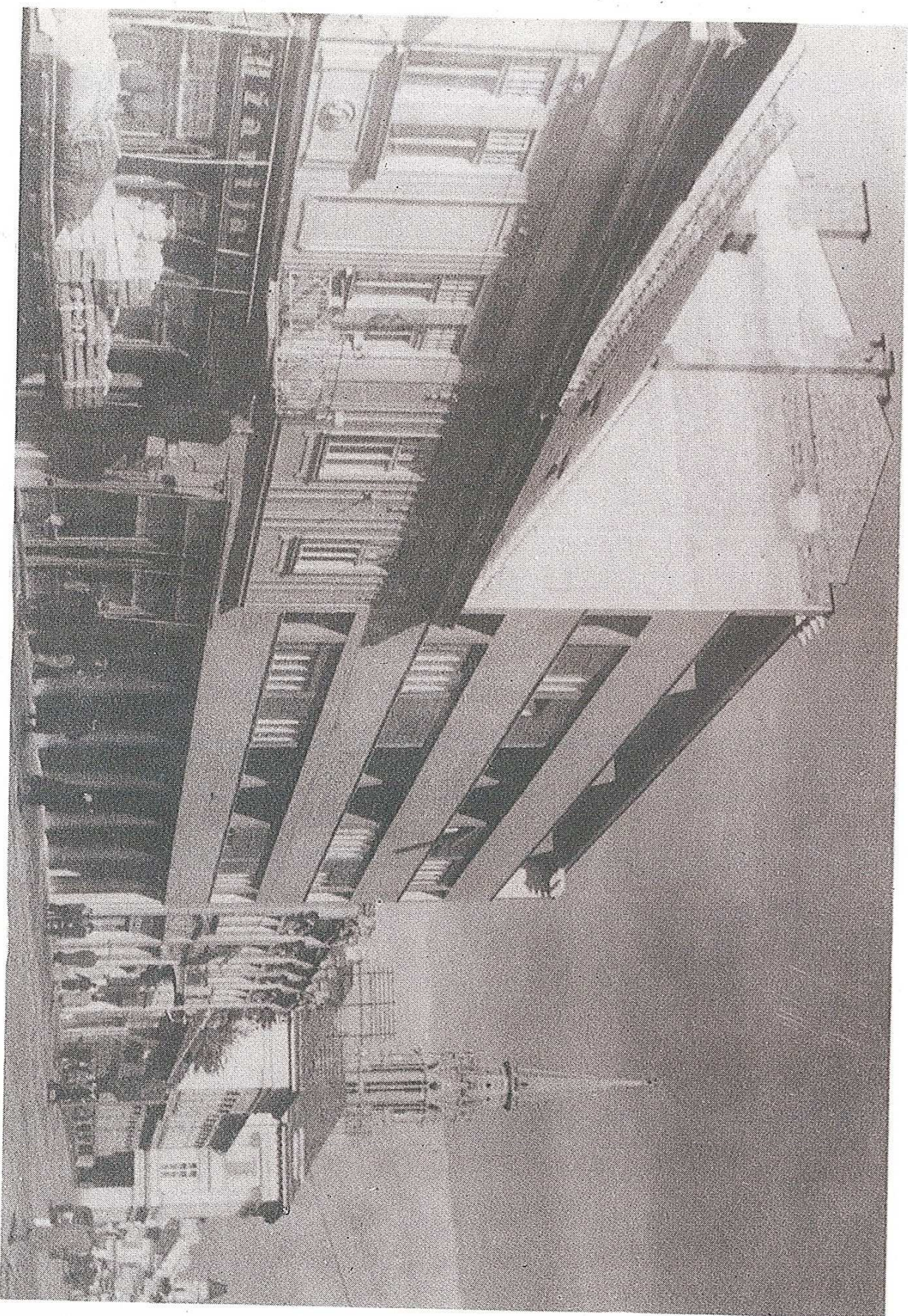

Sl. 23.

Foto Legradić

Reprodukcija i 2 bojni offset tisak - LITOKARTON-OSIJEK

Sl. 26.

Foto Legradić